

УДК 338.432

Ю. В. Негода,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ORCID ID: 0000-0002-9714-5438

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.3.38

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЯК СКЛАДОВА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

Yu. Nehoda,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

ORCID: 0000-0002-9714-5438

INTERGATION PROCESSES AS COMPONENT OF AGRARIAN ECONOMY SECTOR COMPETITIVENESS IMPROVEMENT

Проведені дослідження щодо створення та розвитку різних організаційно-правових форм ще раз підтвердили той факт, що таке різноманіття їх є закономірним явищем у разі становлення ринкових відносин в аграрному секторі. Наявність різних форм власності та господарювання дає можливість, з одного боку, визначити закономірності, напрями й перспективи розвитку суспільства, а з іншого — нові можливості та умови розвитку виробництва. В статті наголошено, що в ринкових умовах "кооперація знизу" розвивається повільно та більшого поширення набула "кооперація зверху", що ініціюється переробними підприємствами або торговими структурами. Мотиви створення інтегрованих формувань в аграрному секторі, що передбачають трансформацію одних форм підприємств в інші, відображені безліччю теоретичних інтерпретацій. Серед основних підходів слід виділити синергетичну теорію, теорію агентських витрат вільних потоків коштів та теорію про недостатню ефективність підприємства ("теорія гордині").

Виявлено переваги горизонтальної та вертикальної інтеграцій господарських процесів за рахунок операційної та фінансової синергії (економія операційних витрат — ефект агломерації, ефект комбінування взаємодоповнюючих ресурсів, збільшення розмірів ринкової ніші господарюючого суб'єкта, сприятливі ефекти від створення податкових "щитів", диверсифікація бізнесу).

The conducted researchers in the field of creation and development of various organizational legal forms once again proved the fact that such variety of different forms is a natural phenomenon during market relation formation in the agrarian sector. The presence of various forms of ownership and husbandry enables, from one hand, to identify consistencies, directions and perspectives of society development, from the other hand, new possibilities and new conditions for production development. It has been stressed in the article that under market conditions "bottom-up" cooperation has been developing slowly and "so-called top-level cooperation" has become more widespread that has been initiated by processable enterprises or trade structures. The motives for creating integrated formations in the agrarian sector, which imply the transformation of some forms of enterprises into others, are reflected by many theoretical interpretations. Among the main approaches are synergetic theory, the theory of agency costs of free flows of funds and the theory of underperformance of the enterprise ("Pride theory").

The advantages of horizontal and vertical integrations of household processes on the account of operational and financial synergies (operational expenses saving — effect of agglomeration, effect of combining of complementary resources, increase of sizes of market niche of the economic entity, favorable effects from creation of tax "shields", business diversification) have been revealed.

It is noted that the vector of development of integration formations in the agrarian sector of the economy of Ukraine requires the solution of the primary tasks: — provision of information management bodies, which allows for more objective evaluation and making effective decisions regarding the development of integrated formations; — providing them with state support and extension of legal acts regulating the activities of holdings and other integrated formations and providing conditions for monitoring their condition.

Therefore, the importance of large integrated companies is increasing as they actively influence the economic environment of the agri-food markets. However, when creating these structures, it is necessary to ensure voluntary cooperation, acceptable to all levels of economic autonomy, to take into account the social interests of partners.

Ключові слова: аграрний сектор, інтеграція, кооперація, процеси, трансформація.

Key words: agrarian sector, integration, cooperation, processes, transformation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проведені дослідження щодо створення та розвитку різних організаційно-правових форм ще раз підтвердили той факт, що таке різнома-

ніття їх є закономірним явищем у разі становлення ринкових відносин в аграрному секторі. Наявність різних форм власності та господарювання дає можливість, з одного боку, виз-

начити закономірності, напрями й перспективи розвитку суспільства, а з іншого — нові можливості та умови розвитку виробництва. Таким чином, кожне з господарських формувань повинно зайняти певне місце в тих видах діяльності, де воно може ефективно функціонувати, забезпечуючи найвищу ефективність.

Наукове осмислення теоретичних положень трансформації форм господарювання дозволяє по-новому інтерпретувати такі поняття, як концентрація та інтеграція. Відомо, що концентрація виробництва може відбуватися на основі накопичення капіталу в процесі розширеного відтворення й централізації, тобто укрупнення за рахунок об'єднання. Об'єднавчі процеси розвиваються за допомогою різних механізмів кооперації або інтеграції.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

З подальшим розвитком ринкової економіки вченими-економістами приділяється багато уваги дослідженню інтеграційних процесів в аграрному секторі економіки, а саме: Андрійчук В.Г., Данкевич А.Є., Малік М.Й., Міракін В.В., Мороз О.О., Семцов В.М., Шпикуляк О.Г., Чубка О.М. та інші. У наукових працях зазначених авторів розглянуто різні аспекти цього питання, але потребує подальшого дослідження питання щодо переваг горизонтальної та вертикальної інтеграцій господарських процесів.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є виявлення переваг горизонтальної та вертикальної інтеграцій господарських процесів в аграрному секторі економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В аграрному секторі багатьох країн кооперація є ефективним мобілізуючим фактором, що дозволяє позитивно формувати соціально-орієнтовану економіку, в якій переважають саморегульовані підприємства. Кооперативний рух формується відповідно до конкретних факторів суспільного розвитку, спостерігається поступовий перехід від простих форм до більш складних. Загалом для кооперативного руху країн ЄС характерний процес інтернаціоналізації.

Відмітимо, що на сьогоднішній потенціал сільськогосподарської кооперації в Україні залишається не в повній мірі реалізованим. Кількість виробничих кооперативів у 2013—2017 рр. постійно знижувалась, невеликою була й кількість обслуговуючих кооперативів, тільки з 2013 року розпочалася певна тенденція що до їх зростання.

Як зазначає Міракін В.В. "дивлячись на сучасний стан українського сільського господарства, можна з упевненістю сказати, що кооперативи — це єдиний шлях аграрної реформи в Україні, розвиток кооперативного руху в Україні міг би стати рушійною силою якісних змін не тільки в аграрному секторі, а й в країні в цілому, але для цього потрібні об'єднані зусилля селян, громадських організацій та представників влади, профільні закони потребують оновлення, а сама ідея кооперації — більшого висвітлення та обговорення" [4].

Розвиток споживчої кооперації пов'язано зі змінами в законодавчій базі, в тому числі з розробкою та прийняттям довгострокової програми розвитку споживчої кооперації, яка буде спрямована на комплексний розвиток системи виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції в країні. У програмі повинні бути визначені основні завдання розвитку споживкооперації: створення закупівельної мережі сільськогосподарської продукції, нових робочих місць на селі, модернізація технологічного обладнання, реконструкція виробничої бази.

Виробничий тип кооперації передбачає об'єднання малих форм господарств для спільного сільськогосподарського виробництва. Найбільшого поширення набули виробничі зв'язки і відносини, які формуються між сільськогосподарськими та підприємствами інших галузевих сфер АПК, фермерськими господарствами й господарствами населення:

— на договірній основі, яка не передбачає об'єднання матеріальних, фінансових та інших ресурсів, відносини сторін здійснюються на основі укладених договорів;

— шляхом об'єднання частини матеріальних, фінансових та трудових ресурсів учасників кооперації й інтеграції виробництва з метою створення спільних підприємств раціональних розмірів із застосуванням сучасних техніки і технологій, способів організації праці і оплати; виробничі відносини будуються на довгостроковій договірній основі;

— шляхом повного об'єднання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів учасників процесу кооперації та інтеграції виробництва під єдиним керівництвом; економічні відносини й зв'язки регулюються договором, який укладається між підприємствами, що об'єдналися на принципах купівлі-продажу; фінансові та виробничі ресурси перерозподіляються в напрямі їх раціонального використання за рішенням учасників процесу кооперації та інтеграції з метою оптимального розвитку громади господарств загалом.

З усіх можливих форм і методів фермерської кооперації в Україні найбільшого поширення на-

була так звана сусідська взаємодопомога, найчастіше серед господарств зі слабкою матеріально-технічною базою. З цієї метою створюються невеликі виробничі кооперативи, засновані на довірі, без юридичного оформлення. Варіанти типових кооперативів сімейних господарств можуть бути такі: створення декількома господарствами власного спеціалізованого кооперативу на основі об'єднання грошових коштів і ресурсів; кооперація сімейних господарств (у тому числі присадибних) з сільгоспідприємствами підприємствами; організація сімейних господарств у багатопрофільний кооператив, об'єднання, товариство.

Отримує поширення неформальні, так звані куцові (первинні) сімейні кооперативні об'єднання, що складаються з 2—5 сімейних господарств, що виконують спільними зусиллями всі або основні роботи щодо виробництва сільськогосподарської продукції, залишаючись при цьому юридично самостійними суб'єктами [3].

Ми вважаємо, що об'єднання в різні форми кооперації фермерських господарств, господарств населення, сільськогосподарських підприємств та підприємств переробної промисловості може стати реальним важелем відродження села, оскільки дає можливість реально конкурувати на ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, протистояти монополізму заготівельних й торговельних організацій, а також посередникам-перекупникам, підвищувати рівень матеріально-технічного забезпечення виробництва за рахунок підвищення доходів, вирішувати соціальні проблеми села.

Для набуття конкурентоспроможності малий агробізнес потребує розширення доступу до навичок управління, технологій, кредитування та ринкових структур. Перспективним напрямком є застосування інструментів мікрофінансування серед дрібних землевласників.

Недостатній рівень розвитку фінансових ринків в аграрному секторі відображає реальні ризики і реальні трансакційні витрати, які не можуть бути усунені законодавчими заходами. Необхідні нововведення, які встановлять більш гнучкі форми кредитування та гарантовану виплату боргу позичальників.

Як показує досвід, в ринкових умовах "кооперація знизу" розвивається повільно та більшого поширення набула "кооперація зверху", що ініціюється переробними підприємствами або торговими структурами. Мотиви створення інтегрованих формувань в аграрному секторі, що передбачають трансформацію одних форм підприємств в інші, відображені безліччю теоретичних інтерпретацій. Серед основних підходів слід виділити синергетичну теорію, теорію агентських витрат

вільних потоків коштів та теорію про недостатню ефективність підприємства ("теорія гордині").

Суть синергетичної теорії полягає в тому, що новий господарюючий суб'єкт, який виникає при злитті може використовувати широкий спектр переваг, що виникають внаслідок об'єднання ресурсів колишніх суб'єктів. Злиття й поглинання, частіше за все, відкривають можливості для використання переваг горизонтальної або вертикальної інтеграції господарських процесів (можливість операційної синергії). За однією з відомих теоретичних концепцій підприємство домагається порівняно великих переваг, коли здійснюється глибока спеціалізація належних йому активів (Klein, Crawford, Alchian, 1978).

Отже, вертикальна інтеграція може сприяти забезпеченню кращої координації у використанні високоспеціалізованих взаємодоповнюючих активів на різних стадіях виробничого процесу. Ефекти горизонтальної інтеграції проявляються в економії умовно-постійних витрат і реалізації економії на масштабах виробництва (economies of scale).

На особливу увагу заслуговують інтерпретації, що забезпечують фінансові синергії. Диверсифікація грошових потоків забезпечує сприятливий ефект у випадку, коли рух фінансових ресурсів в двох підприємствах корельований між собою не надто тісно. Злиття підприємств за інших рівних умов сприяє стабілізації фінансового становища об'єднаної компанії. Крім іншого, поглинання підприємства, що має право на отримання податкових пільг, дозволяє прикривати доходи від оподаткування додатковим "щитом" (tax shield), тим самим забезпечується економія податкових платежів. Диверсифікація дозволяє знизити ступінь ризику, тому служить каталізатором злиття підприємств.

Теорія агентських витрат і теорія гордині відображають ситуацію, коли рішення про трансформації приймається частіше за все не власниками, а їхніми агентами-менеджерами підприємств, які переслідують власні інтереси. Злиття або приєднання підприємств призводить у більшості випадків до підвищення ефективності діяльності підприємства, що поглинає за рахунок прояву закону синергії.

Узагальнивши світовий та вітчизняний досвід злиття й поглинання підприємств, можна виділити два види синергізму: управлінський та структурний. Управлінський синергізм проявляється в поліпшенні показників діяльності підприємства за рахунок підвищення якості управління без будь-яких структурних змін. Структурний синергізм проявляється в ефекті зниження витрат та збільшення обсягів продажів за рахунок об'єднан-

ня ресурсів двох підприємств. Описані теоретичні схеми злиття й поглинання, згруповані за різними критеріями, в реальному житті можуть різним чином переплітатися між собою (операційні синергії можуть поєднуватися з фінансовими тощо).

Перераховані вище теорії дозволяють встановити основні мотиви створення інтегрованих формувань, підтверджені практикою. Це стосується, передусім, діяльності агрохолдингів у вітчизняному аграрному секторі. В останній час агрохолдинги розширили масштаби, географію своєї діяльності, галузеву спеціалізацію, поширивши сферу інтересів не тільки на високорентабельні галузі аграрного сектору.

Згідно з інституційною теорією основним з найважливіших мотивів створення вертикальної інтеграції є економія на транзакційних витратах. Вважається, що вони займають приблизно 30—35% в сукупних витратах. Індикатором життєвого циклу вертикально інтегрованого підприємства служить зміна величини транзакційних витрат, у разі зростання яких вертикальна інтеграція слабшає та замінюється іншими формами ринкової організації та вертикального контролю. Так, у національній економіці однією із форм інтеграції до кінця 90-х років ХХ ст. виступали фінансово-промислові групи (ФПГ), у тому числі й в аграрному секторі.

Проте, як зазначає Чубка О.М. "недостатнє врахування накопиченого в світі досвіду щодо створення й діяльності ФПГ, недоліки законодавства, невдалі спроби винайти особливий шлях вирішення проблем інвестування в Україні призвели до практично повної відсутності зазначених угруповань в економіці країни" [6].

Після фінансової кризи 2008 р. першість перейшла до холдингів. На думку Данкевич А.Є., "створення агрохолдингів своєрідна відповідь аграрної економіки України вимогам ринку, спрямована на відновлення порушених міжгалузевих зв'язків і диспаритету цін між реалізацією сільськогосподарської продукції та матеріально-технічними ресурсами промислового походження, відновлення самодостатньої кредитної системи; специфічною особливістю агрохолдингів є здатність на основі синергетичний ефектів забезпечувати генерацію прибутку, запроваджувати у виробництво нові системи, охоплювати весь цикл виробництва, переробки та реалізації продукції й цілеспрямовано відтворювати галузь на новій технологічній, організаційній та економічній основі" [2].

Відмітимо, що на думку деяких вчених, "мотивами створення агрохолдингів були і залишаються: забезпечення власного виробництва сировиною, закріплення на ринку землі, диверсифікація фінансових ризиків, контроль за про-

цесами виробництва, розширення та опанування нових ринків збуту продукції власного виробництва та сфери господарської діяльності, пільгове оподаткування тощо" [2].

Тому важливо знати, якою мірою транзакційні витрати вплинули на розвиток інтеграції. У вирішенні цього питання істотна роль відводиться обліку та складанню бухгалтерської звітності. Холдингові групи не ведуть офіційну консолідовану бухгалтерську звітність. Керуючі компанії в агрохолдингах використовують централізоване постачання матеріально-технічними ресурсами та постійно відстежують їх надходження. Для цих цілей ведуться управлінський облік та бюджетування, які не регламентовані офіційними нормативними актами. Тому холдинги не виступають як єдині платники податків, а податкова звітність кожним його учасником здається окремо.

Свою діяльність холдинги будують на корпоративних принципах управління. Холдингова група включає в себе головне (керуюче) підприємство та мережу дочірніх, аграрних підприємств, філій інших відокремлених структурних підрозділів. Процедура узагальнення розрахунків оцінки діяльності даних структур сильно ускладнюється, необхідно ввести консолідовану фінансову звітність загалом по холдинговій групі. Наявні нормативні акти щодо складання такої звітності носять рекомендаційний характер, тому на практиці вона не ведеться. Статистичні органи не ведуть збір інформації за цими холдинговими структурами, бо для цього необхідно ідентифікувати аграрні та інші підприємства за принципом майнової належності.

Таким чином, вектор розвитку інтеграційних формувань в аграрному секторі економіки України вимагає вирішення першочергових завдань:

- забезпечення органів управління інформацією, що дозволяє більш об'єктивно судити й приймати ефективні рішення з приводу розвитку інтегрованих формувань та надання їм державної підтримки;

- розширення нормативно-правових актів, що регулюють діяльність холдингів та інших інтегрованих формувань та забезпечують умови для проведення моніторингу їх стану.

Агрохолдинги підсилюють поляризацію вітчизняного простору, відбираючи кращі або найбільш зручно розташовані підприємства, відсікаючи масу підприємств, які не включені в вертикальні структури і які зазнають труднощів виробництва та збуту своєї продукції. Оскільки багато агрохолдингів розташовуються поблизу великих міст, то аграрні товаровиробники, що не входять до них, не витримують конкуренції через загальну несформованість інфраструктури збуту.

До негативних ефектів концентрації власності можна віднести такі:

- зростання трансакційних витрат через труднощі управління громіздкими структурами;
- втрата гнучкості в адаптації до ринку;
- виборче підвищення заробітних плат у дочірніх підприємств холдингів, що веде до скорочення робочої сили;
- зростання корупції за рахунок злиття менеджменту великих компаній та регіональної влади.

Деякі вчені вказується на те, що "діяльність агрохолдингів приводить до зростання соціальної напруги на селі, вимивання коштів із сільських територій за рахунок монополізації, перерозподілу власності та зниження життєвого простору для діяльності інших форм господарювання, загострення соціальних проблем через звільнення працівників і зростання безробіття, недонадходження податкових платежів у місцеві бюджети, поглиблення дисбалансу галузевої структури виробництва і нераціонального використання землі, недостатньої участі у розвитку сільських громад і територій, слабого суспільного контролю за їхньою діяльністю" [1].

Мороз О.О. та Семцов В.М. відмічають і певні соціально-економічні проблеми, щодо функціонування агрохолдингів "...це полягає у формуванні особливої рентоорієнтованої поведінки агрохолдингів, яка передбачала отримання економічних переваг за рахунок тіньових схем мінімізації податків, поглинання активів підприємств, уникнення функцій соціально-економічної підтримки місцевих громад" [5].

Але все ж таки необхідно відзначити, що значущість великих інтегрованих компаній посилюється, так як вони активно впливають на економічну кон'юнктуру агропродовольчих ринків. Це загальносвітова тенденція. Але у разі створення цих структур необхідно забезпечувати добровільність співпраці, прийнятний для всіх рівень господарської самостійності, враховувати соціальні інтереси партнерів.

ВИСНОВКИ

Проведені дослідження щодо створення та розвитку різних організаційно-правових форм ще раз підтвердили той факт, що таке різноманіття їх є закономірним явищем при становленні ринкових відносин в аграрному секторі. Наявність різних форм власності та господарювання дає можливість, з одного боку, визначити закономірності, напрями й перспективи розвитку суспільства, а з іншого — нові можливості та умови розвитку виробництва. Таким чином, кожне з господарських формувань по-

винно зайняти певне місце в тих видах діяльності, де воно може ефективно функціонувати, забезпечуючи найвищу ефективність. Виявлено переваги горизонтальної та вертикальної інтеграцій господарських процесів за рахунок операційної та фінансової синергії (економія операційних витрат — ефект агломерації, ефект комбінування взаємодоповнюючих ресурсів, збільшення розмірів ринкової ніші господарюючого суб'єкта, сприятливі ефекти від створення податкових "щитів", диверсифікація бізнесу).

Література:

1. Андрійчук В.Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки. Економіка АПК. 2009. № 2. С. 3—9.
2. Данкевич А.Є. Передумови та основні принципи розвитку агрохолдингів. Економіка АПК. 2011. № 5. С. 139—147.
3. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Тенденції і перспективи розвитку особистих селянських господарств. Економіка АПК. 2018. № 1. С. 11—19.
4. Міракін В.В. Сучасні тенденції розвитку сільськогосподарських кооперативів в Україні. Економіка і суспільство. 2018. № 16. С. 173—181.
5. Мороз О.О., Семцов В.М. Контракти в аграрній економіці: реальність і перспективи: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2011. 188 с.
6. Чубка О.М. Особливості створення і функціонування ПФГ у різних країнах світу. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/9683> (дата звернення 20 листопада 2019).

References:

1. Andriychuk, V.G. (2009), "Overconcentration of agro-industrial production and land resources and its consequences", *APK Economy*, vol. 2, pp. 3—9.
  2. Dankevich, A.E. (2011), "Preconditions and basic principles of development of agroholdings", *APK Economy*, vol. 5, pp. 139—147.
  3. Malik, M.I. and Shpykulyak, A.G. (2018), "Tendencies and prospects of personal farms development", *APK Economy*, vol. 1, pp. 11—19.
  4. Mirakin, V.V. (2018), "Current tendencies of development of agricultural cooperatives in Ukraine", *Economy and society*, vol. 16, pp. 173—181.
  5. Moroz, O.O. and Semtsov, V.M. (2011), *Kontrakty v aharnij ekonomitsi: real'nist' i perspektyvy* [Contracts in the agrarian economy: reality and prospects: monograph], VNTU, Vinnytsia, Ukraine.
  6. Chubka, O.M. (2003), "PF creation and functioning features in different countries of the world", available at: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/9683> (Accessed 15 Jan 2020).
- Стаття надійшла до редакції 22.01.2020 р.*